

विदर्भातील शासकीय क्रीडा संकुलाच्या कार्य प्रणालीचे चिकित्सात्मक अध्ययन

शोधकर्ता

डॉ. सचिन सुरेश महल्ले

एम.पी.एड. पी.एचडी.

प्रस्तावना :-

स्वातंत्र्य प्राप्तीनंतर भारत सरकारच्या शिक्षण मंत्रालयात शारीरिक शिक्षणाचा स्वतंत्र विभाग सुरू करण्यात आला १९५२ साली भारत सरकारला शारीरिक शिक्षण व रंजन विषयक अनेक प्रश्नावर सल्ला देण्यासाठी अखिल भारतीय शारीरिक शिक्षण व रंजन मंडळ स्थापण्यात आले. नंतर भारतातील क्रीडा विकासा बाबत धोरण आखण्यात आले आणि संबधित योजना कार्यान्वित करण्यासाठी १९५२ साली श्रीयुत मुदलीयार हांच्या अध्यक्षते खाली नेमलेल्या माध्यमिक शालेय विद्यार्थ्यांच्या शारीरिक शिक्षणावर फार मोठा भर दिलेला आढळून येतो. महाराष्ट्रातील शिक्षण तज्ञ व शारिरिक शिक्षणातील कार्यकर्त्यांच्या मदतीने प्रगतीशील धोरण आखले गेले. महाराष्ट्र शासनाने महाराष्ट्रातील शिक्षणाची पुर्नरचना च्या संबधी व त्यांच्या विकासासाठी इ.स. १९७० मध्ये शिक्षणमंत्री मा.श्री मधुकरराव चौधरी यांच्या मार्गदर्शनाखाली धोरण तयार केले. शिक्षणपद्धतीतुन बौद्धिक विकास होत असतांना व्यक्ती निष्ठा राष्ट्रीय उद्दीष्टांची व आकांक्षाशी आणि जागतिक परिस्थिती मधील अहवांनाशी सुसंगत राखण्यासाठी हे धोरण आखले गेले. गुणवत्ता वृद्धीच्या कार्यक्रमात कार्यानुभव समाज सेवा क्रीडा व युवक कल्याण ह्या विषयांचे कार्यक्रम शिक्षणाच्या सर्व स्तरांवर विकसित करण्याकडे व राबविण्याकडे विशेष लक्ष पुरवावे असा उल्लेख आहे तसेच खेळ व क्रीडा क्षेत्रात विशेष आकर्षण असलेल्या मुल्यांचा शोध आणि विकास करण्यास उपाय योजिले जातील याचाही उल्लेख आहे.

उच्च शिक्षण सुधारण्यास विद्यापीठांनी खेळ व क्रीडा क्षेत्राचा विकास करावा तसेच राष्ट्र, राष्ट्र सेवा व समाज सेवा कार्यक्रमाची उभारणी करावी अशी शिफारस केली आहे. युवक जीवनांच्या विशिष्ट गरजा सद्यःपरिस्थिती मधील युवकांच्या अपेक्षा समाजातील विकासाचे त्यांचे स्थान लक्षात घेऊन युवक कल्याण कार्यक्रमाची सर्वकष योजना आखण्यात येईल असेही प्रतिपादन केले आहे. त्या शैक्षणिक धोरणानुसार अनेक उपक्रम हाती घ्यावे लागेल व पुढील कार्यक्रमाचे नियोजन शैक्षणिक पायावर व्यापक दृष्टीकोनातुन आणि शिक्षणाच्या नविन गरजा समोर ठेवून करावे लागेल.

महाराष्ट्रातील शारीरिक शिक्षण क्रीडा आणि युवक विकास कार्य स्वातंत्र्योत्तर काळात इतक्या मोठ्या प्रमाणावर वाढले की शासनाने या कार्याची व्याप्ती सुव्यवस्थित रीतीने संभाळण्यासाठी इ.स. १९७० मध्ये स्वतंत्र क्रीडा व युवक सेवा विभाग आणि संचालनालय स्थापन करावे लागले. महाराष्ट्र सरकारने २००१ मध्ये क्रीडाधोरण तयार केले होते त्या धोरणांतर्गत स्पोर्ट्स इन्फ्रास्ट्रक्चर डेवलपमेन्ट प्लॅन च्या अंतर्गत क्रीडा सुविधांचे निर्माण करणे होते. महाराष्ट्र राज्याचे क्रीडा धोरण १९९६ च्या नुसार महाराष्ट्राने पुढील लक्ष एशियाड, ऑलम्पिक व जागतिक स्पर्धा असे ठेवण्यात आले असून त्याकरिता एक विशिष्ट दिशेने प्रयत्न करणे, त्याकरिता आकृतिबद्ध कार्यक्रम आखणे व नियोजनात्मक कार्यवाही करणे आवश्यक आहे.

महाराष्ट्रातील खेळाडू आशियाई व जागतिक स्तरावर चमकण्याच्या दृष्टीने योग्य व त्या क्रीडा सुविधा गावोगावी उपलब्ध करून देणे आवश्यक आहे. या करीता खाजगी गुंतवणुकदार कॉर्पोरेट बॉडीज, खाजगी कंपन्या यांना देखील या लक्षामध्ये समावून घेऊन क्रीडाक्षेत्रात महाराष्ट्राचे नाव अतिउच्च ठिकाणी नेण्याकरीता योजना तयार करणे आहे याकरिता महाराष्ट्र स्पोर्ट्स इन्फ्रास्ट्रक्चर डेव्हलपमेन्ट (Maharashtra infrastructure Development plan) तयार करण्यात आले.

महाराष्ट्र राज्याचे क्रीडा धोरण १९९६ नुसार महाराष्ट्रात प्रत्येक जिल्ह्याच्या ठिकाणी जिल्हा क्रीडा संकुलनाची स्थापना करण्यात आली २००१ अंतर्गत क्रीडा विकासासाठी तालुका क्रीडा संकुलाची स्थापना करण्यात आली. आणि जिल्हा क्रीडासंकुल आणि तालुका क्रीडा संकुलना वर विभागीय क्रीडा संकुलाची स्थापना करण्यात आली जिल्हा आणि विभागीय क्रीडा संकुलाचे अध्यक्ष जिल्हाधिकारी आणि विभागाचे आयुक्त (महसुल) हे असतात.

समस्या कथन :-

शोधकर्त्या नागपुर येथील विभागीय क्रीडा संकुलाचे कार्यप्रणालीचे अध्ययन करायचे निश्चित केले आणि आपल्या शोध पत्रिकेसाठी नागपुर विभागीय क्रीडा संकुल समितीचे कार्य व अधिकारी हा विषय शोध पत्रिके साठी निवडला.

समस्येचे उद्देश :-

वर्तमान समस्येचे प्रमुख उद्देश:- नागपुर विभागीय क्रीडा संकुलाच्या कार्यप्रणालीचे चिकित्सात्मक अध्ययन करणे हे होते. ते उद्देश खालील प्रमाणे होते.

- १) नागपुर विभागीय क्रीडा संकुलाद्वारे किती जिल्ह्यात व तालुक्यात क्रीडासंकुलाची स्थापना करण्यात आली
 - २) क्रीडा संकुलांमध्ये राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय दर्जाची क्रीडा सुविधा उपलब्धतेचे अध्ययन करणे
 - ३) विभागीय क्रीडा संकुलाच्या जागेच्या क्षेत्रफळाचे अध्ययन करणे
 - ४) क्रीडा संकुलाला दरवर्षी मिळणाऱ्या अनुदानाचे अध्ययन करणे
 - ५) विभागीय क्रीडा संकुलामध्ये किती खेळांना प्रशिक्षणाद्वारे प्रशिक्षण देण्यात येते. त्यांचे अध्ययन करणे
 - ६) विभागीय क्रीडासंकुला मध्ये जिल्ह्यातील स्थानिक लोकप्रिय खेळांच्या प्रशिक्षणासाठी क्रीडा संकुलाच्या कार्याचे अध्ययन
 - ७) विभागीय क्रीडा संकुलाद्वारे किती राष्ट्रीय दर्जाचे खेळाडू निर्माण झाले याचे अध्ययन करणे.
 - ८) क्रीडा संकुलामध्ये असलेल्या खुल्या व आंतरिक पेक्षा गृहाचे अध्ययन करणे.
 - ९) विभागीय क्रीडा संकुलामध्ये असलेल्या खुल्या व आंतरिक पेक्षा गृहाचे अध्ययन करणे.
 - १०) विभागीय क्रीडा संकुलाच्या स्थापने पासुन त्यांनी केलेल्या कार्याचे अध्ययन करणे.
 - ११) विभागीय क्रीडा संकुलाद्वारे आयोजित केलेल्या स्पर्धांचे अध्ययन करणे
 - १२) विभागीय क्रीडा संकुलामध्ये असलेल्या खेळाडूंच्या वसतीगृहाचे अध्ययन करणे
 - १३) विभागीय क्रीडासंकुलामध्ये असलेल्या खेळांच्या मैदानाचे अध्ययन करणे
- वरील उद्देश या अध्ययनाचे शोधकार्यासमोर होते. समस्येचे महत्व वरील सर्व उद्देशांमुळे ही समस्या महत्वाची होती.

शोध कार्याची संशोधन पद्धती:- शोधकर्त्यांनी नागपुर विभागीय शासकीय उपसंचालकाची मुलाखत घेऊन खालील प्रश्न विचारून शोधकार्या साठी माहिती गोळा केली.

प्रश्नावली:-

- १) शासकीय विभागीय क्रीडासंकुलाची स्थापना केव्हा झाली ?
- २) राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय दर्जाचे क्रीडा साहित्य सुविधा संकुलात उपलब्ध आहेत काय ?
- ३) क्रीडा संकुलाची जागा किती आहे ?
- ४) क्रीडा संकुलासाठी अनुदान किती मिळते ?
- ५) कोणकोणत्या खेळाचे प्रशिक्षण दिले जाते ?
- ६) विभागीय क्रीडा संकुलाद्वारे झालेल्या खेळाडूंनी कोणकोणत्या स्तरावर प्रदर्शन केले ?
- ७) क्रीडा संकुलात कोणकोणत्या खेळांचे साहित्य उपलब्ध आहेत ?
- ८) संकुलात पुरेसा पाणी व वीज पुरवठा आहे काय ?
- ९) इतर लोकांकडून क्रीडा सुविधां करिता शुल्क आकारण्यात येते काय ?
- १०) खेळाडू कडून प्रवेशा करिता शुल्क आकारण्यात येतो काय ?
- ११) कोणकोणत्या खेळांना संकुल प्राधान्य देण्यात येते ?
- १२) संकुलात वसतीगृह आहे काय ?
- १३) क्रीडा शिबीरांचे आयोजन करण्यात येते काय ?
- १४) क्रीडा शिबीरांच्या आयोजनार्थ सरकार कडून अनुदान मिळते काय ?
- १५) कोणकोणत्या खेळात राष्ट्रीय स्तरावर आणि राज्यस्तरावर पदके मिळविली काय ?

इत्यादी प्रश्न शोधकर्त्यांनी विभागीय उपसंचालकाची मुलाखत घेऊन विचारले व प्राप्त केले व शोधकार्याचे निष्कर्ष परिकल्पना प्रश्नाच्या उत्तरांचे विश्लेषण

तक्ता क्र.१:-

प्रश्न		
१)	स्थापना	१९९६ क्रीडा धोरणानुसार
२)	साहित्य व सुविधा	राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय स्तरांच्या
३)	क्षेत्रफळ	१४ एकर
४)	खेळांचे प्रशिक्षक	बॅडमिन्टन, बॉक्सिंग, ज्युडो, कुस्ती, कराटे, जिमनास्टीक, फुटबॉल, अथ्लेटिक्स
५)	स्थानिक लोकप्रिय खेळ	कबड्डी, खो-खो, व्हॉलीबॉल, बॅडमिन्टन, कुस्ती
६)	संकुलाने निर्माण केलेले खेळाडूचे स्तर	तालुका पासून राष्ट्रीय स्तरा पर्यंत
७)	पाणी, वीज पुरवठा	भरपुर
८)	इतर लोकांकडून क्रीडा	आकारण्यात येतो.

	शुल्क	
१)	वाखाणण्यासारखे कार्यक्रम	राष्ट्रपती, प्रधानमंत्री कार्यक्रम, राष्ट्रीय व्याघ्रदिन, बास्केट बॉल राष्ट्रीय प्रशिक्षण, प्रोकबड्डी, प्रो व्हॉलीबॉल, राज्य स्तरीय बास्केट बॉल स्पर्धा
१०)	पॅकेज नुसार खेळाडुंना सुविधा	सुविधा पुरवल्या जात नाही.
११)	प्रवेश	सगळ्या खेळाडुंना मोफत प्रवेश
१२)	कोणत्या खेळाडुंना प्राधान्य देण्यात येते	टेबल टेनिस, ज्युडो, कुस्ती, व्हॉलीबॉल, बास्केट बॉल, बॅडमिन्टन, आर्चरी, स्क्वॉश, स्केटिंग, लॉन टेनिस, जिमनास्टीक, बॉक्सिंग, हॅन्डबॉल, फुटबॉल, हॉकी, कबड्डी, खो-खो, इत्यादी
१३)	स्पर्धा आयोजन	संकुल समिती अशा कोणत्याच स्पर्धांचे आयोजन करत नाही. पण सुविधा पुरविल्या जातात.
१४)	मैदानची निगा	संकुलनाद्वारे सर्व मैदानाची निगा राखली जाते.
१५)	वसतीगृह	४० मुला, मुली करिता आहे.
१६)	प्रशिक्षण शिबीरांचे आयोजन	करण्यात येते.
१७)	राहण्याची व भोजनाची सुविधा	सुविधा उपलब्ध करून देण्यात येते.
१८)	शिबीर आयोजनार्थ अनुदान	मिळत नाही.
१९)	शिबीरांचा लाभ	खेळाडुंना होतो.
२०)	खेळाडुंची कामगिरी	राज्य स्तरावर पदके मिळविलीत.

स्पष्टीकरण :-

वरील तक्ता क्रमांक १ वरून असे दिसून येते की नागपुर विभागीय क्रीडा उपसंचालकांच्या कार्य प्रणालीचे कार्य अतिशय समाधान कारक आहे.

यावरून स्पष्ट होते की शोधकर्त्याने जी परिकल्पना केली होती ती नागपुर विभागीय क्रीडा उपसंचालकाची कार्यप्रणाली समाधान कारक नाही ही स्विकारल्या जात नाही

निष्कर्ष:-

यावरून शोधकर्त्याने असे निष्कर्ष काढलेत की नागपुर विभागीय क्रीडा उपसंचालकाची कार्यप्रणाली अतिशय समाधान कारक आहे.

संदर्भ ग्रंथसूची:-

१. महाराष्ट्र शासन सांस्कृतिक कार्य क्रीडा व विशेष सहाय्य विभाग शासन निर्णय क्रमांक : रा.क्री.यो. २००३/प्र.क्र. ११/ क्री.यु.सं.-१ मंत्रालय विस्तार भवन मुंबई ४०० ०३२ दि. २६ मार्च २००३.